

Сергій ХАРИТОНОВ

доцент кафедри кримінального права № 2
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
кандидат юридичних наук, доцент
kharitonovs@ukr.net

УДК 344.13

ВИЗНАЧЕННЯ ОКРЕМИХ ОЗНАК ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ

Суспільна небезпечність і протиправність – обов'язкові ознаки злочину, його матеріальна та формальна ознаки. Специфіка військових злочинів полягає в їх спеціальній суспільній небезпечності та спеціальній протиправності. З'ясування цих ознак злочинів проти порядку проходження (несення) військової служби дає можливість законодавцю чіткіше формувати кримінально-правову заборону та передбачати як міру реагування з боку держави відповідні покарання певних видів та розмірів.

У період незалежності України дослідженням питань, що стосуються військових злочинів, займалися такі вчені, як Г.В. Андрусів, В.М. Білоконеv, П.П. Богуцький, В.П. Бодаєвський, В.К. Гришук, М.І. Карпенко, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, М.І. Панов, М.І. Хавронюк, Г.І. Чангулі та інші.

Мета цієї статті полягає у тому, щоб проаналізувати суспільну небезпечність і протиправність злочинів проти порядку проходження (несення) військової служби.

Поняття «військовий злочин» як окремий вид (різновид) загального поняття злочину, визначеного у ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу України (КК України), містить всі його обов'язкові ознаки: суспільну небезпечність, протиправність, винність, караність. Однак ці ознаки мають свою специфіку, яка обумовлена характером суспільних відносин, що

складаються та функціонують у сфері проходження (несення) військової служби і на які посягають указані злочини. Ця стаття присвячена лише двом ознакам військового злочину – суспільній небезпечності та протиправності.

Суспільна небезпечність діяння за своєю природою є об'єктивною властивістю будь-якого злочину, яка не залежить від правової оцінки у законі та стає ознакою злочину лише після такої законодавчої оцінки. Вона не є такою собі абстракцією, вона знаходить свій матеріальний вияв як сукупний результат вчинення відповідною кількістю осіб однотипних вчинків. Суспільна небезпечність військових злочинів, як і будь-яких інших, відображає їх сутність та свідчить про спричинення шкоди або створення загрози спричинення шкоди охоронюванім кримінальним законом цінностям [1, с. 30].

Суспільна небезпечність злочину прямо залежить від соціальної цінності тих суспільних відносин, на які він реально посягає. Ця залежність виявляється у чіткій формулі: «За інших рівних умов суспільна небезпечність злочину тим вища, чим важливішими та значимішими є суспільні відносини, які він порушив» [2, с. 71].

Суспільна небезпечність військових злочинів характеризується категорією високого порядку – воєнною безпекою держави, яка за-

лежить від стану боєздатності Збройних Сил України, інших військових формувань, їх спроможності виконувати завдання, що ставить перед ними держава, і, зрештою, стану захищеності країни від можливої воєнної агресії.

Будь-який військовий злочин шляхом порушення військовослужбовцем відповідних правил проходження (несення) військової служби безпосередньо або опосередковано підриває боєздатність військових підрозділів, унаслідок чого завдається істотна шкода боєздатності Воєнної організації України і воєнній безпеці держави загалом.

Основним завданням Воєнної організації держави є забезпечення воєнної (оборонної) безпеки держави. Під воєнною безпекою слід розуміти такий стан міждержавних відносин та обороноздатності держави, за якого ймовірність війни зводиться до мінімуму, оскільки жодна із сторін не має спонукальних мотивів до розв'язування бойових дій проти іншої сторони та не ставиться в умови, які потребують значного розвитку програм озброєння з метою запобігання не вигідного для себе становища. Тому для вирішення Воєнною організацією завдань воєнної безпеки специфічними воєнними засобами передбачено особливий порядок функціонування державних органів і формувань, що входять в її структуру, виконання посадових обов'язків особами, яких вона об'єднує, шляхом проходження військової служби. Таким чином, держава визнає необхідність військової служби в тих чи інших своїх установах з огляду на цілі воєнної безпеки та необхідність застосування воєнних засобів для її досягнення.

Поняття боєздатності Воєнної організації складається з таких компонентів:

1) бойова готовність Збройних Сил України та інших військових формувань, яка в цілому розуміється як стан, що визначає ступінь готовності військ до виконання покладених на них завдань. Основними показниками бойової готовності є: стан особового складу, озброєння та воєнної техніки; укомплектованість підрозділів особовим складом, зброєю та воєнною технікою; утримання в справному стані та готовність до застосування зброї та воєнної техніки; високий рівень бойової підготовки військ; тверда військова дисципліна;

2) готовність органів державного та воєнного управління, яка проявляється в їх функціонуванні (діяльності) щодо забезпечення компонентів Воєнної організації здатністю здійснювати збройний захист України;

3) воєнно-економічна готовність держави – підтримання можливостей воєнно-економічного та воєнно-технічного потенціалу держави на рівні, який необхідний для реалізації воєнної політики в мирний час і в період війни;

4) мобілізаційна готовність України – здатність до мобілізаційного розгортання Воєнної організації, насамперед Збройних Сил України.

Загалом ці компоненти спрямовані на вирішення проблеми безпеки держави та всіх її складових. Сам термін «безпека» науковці вживають на позначення захищеності кого-, чого-небудь від усяких загроз. Поняття «захищеність» включає в себе як реальний стан відсутності зовнішніх та внутрішніх загроз, так і механізм реагування на загрози, обумовлений розумінням стану безпеки чи відсутності загроз. У науковців немає єдиної точки зору на поняття «безпека». Безпеку вважають інтегральною формою вияву життєздатності та життєвої витривалості різних аспектів біосфери і ноосфери в духовній, культурній сферах, у зовнішній та внутрішній політиці, фізичному і моральному здоров'ї, в інформатиці та технології [3, с. 402].

Деякі автори під безпекою розуміють систему умов і факторів, у яких країна функціонує та розвивається за своїми внутрішніми законами, делегуючи управлінню право стимулювати позитивні тенденції та зрушення, а також коригувати негативні відхилення з метою захисту країни від загроз зовнішнього оточення або використання притаманних людині, країні, суспільству та державі засобів і заходів із самозбереження [4, с. 55–59].

Відносно новою є точка зору, що безпека означає стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави в різних сферах життєдіяльності від зовнішніх та внутрішніх загроз. При цьому під життєво важливими інтересами необхідно розуміти сукупність потреб, задоволення яких забезпечує належне існування та розвиток останніх [5, с. 25].

У законодавстві України поняття «воєнна безпека» не визначено, але зрозуміло, що вона є складовою національної безпеки, яка досягається через організацію оборони держави та виконання різноманітних заходів у політичній, економічній та інших сферах суспільного життя [6, с. 19–28]. Поняття «воєнна безпека» протилежне поняттю «воєнна небезпека», водночас у них багато спільного. По-перше, обидва явища цілеспрямовано виникають в однакових сферах людської діяльності: політиці, економіці, ідеології, воєнному будівництві тощо. По-друге, воєнна небезпека і воєнна безпека створюються однаковими суб'єктами – державами, націями, соціальними верствами, воєнно-політичними лідерами тощо. По-третє, і воєнна безпека, і воєнна небезпека можуть створюватися однаковими засобами, серед яких воєнна сила посідає дуже важливе місце. Нарешті, і це головне, воєнна небезпека і воєнна безпека спрямовані на однакові об'єкти – держави, території, населення, ресурси та ін. [7, с. 3–7].

Деякі науковці під воєнною безпекою розуміють постійну готовність Воєнної організації до збройного захисту життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави та збройний їх захист від зовнішніх і внутрішніх загроз, пов'язаних із застосуванням воєнної сили, або в зв'язку із загрозою її застосування [8, с. 145]. На наш погляд, це твердження не відображає всіх складових такого наукомісткого поняття, як безпека. Безпека – це не готовність кого, чого-небудь, а передусім найважливіша цінність, яка забезпечує існування особи, суспільства, держави, стан їх захищеності. Воєнна безпека, відповідно, – це стан захищеності держави та всіх її складових від воєнних зовнішніх, насамперед, та іноді й внутрішніх загроз. Воєнна безпека є підставою (основою) обороноздатності та територіальної цілісності держави.

Таким чином, суспільна небезпечність злочинів проти порядку проходження (несення) військової служби знаходить свій вияв у завданні або у створенні загрози завдання істотної шкоди інтересам військової безпеки держави у сфері її обороноздатності і, отже, характеризується підвищеним ступенем суспільної небезпечності. Ця шкода або загроза

спричинення шкоди виникає внаслідок порушення військовослужбовцем відповідних правил несення військової служби.

Протиправність як ознака злочину – це юридична (на відміну від суспільної небезпечності, яка є соціальною) властивість діяння. Вона означає: а) заборонність; б) загрозу покарання. Саме на ознаці протиправності базується, мабуть, найважливіший принцип кримінального права: *nullum crimen sine lege* («немає злочину без вказівки на те в законі»), що також пов'язано із заборобою застосування кримінального закону за аналогією. Отже, за межами кримінальної протиправності немає ані злочину, ані покарання (ч. 4 ст. 3 КК України). Тому статті Особливої частини КК України сукупно з базовими положеннями статей Загальної частини КК України визначають, які діяння людей є злочинними, і встановлюють за них відповідне покарання.

Специфіка злочинів проти порядку проходження військової служби полягає насамперед у спеціальній, назвемо її воєнно-кримінальною, протиправності. Сутність воєнно-кримінальної протиправності означає те, що діяння порушує не лише кримінально-правові приписи (заборони), утворюючи зміст кримінально-правової норми, – воно одночасно визнається протиправним і нормами інших галузей права, передусім військового та адміністративного, чії норми регулюють функціонування Воєнної організації держави і порядок проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, створених згідно із законом. Інакше кажучи, у разі спеціальної протиправності норма, яка порушується, міститься не лише в кримінальному законі, а й в інших (некримінальних) законах чи підзаконних нормативно-правових актах. І ці нормативно-правові акти регулюють певні аспекти (сторони) військової служби. Військовослужбовець, вчиняючи злочин, порушує щонайменше дві заборони: одну, що міститься у відповідній статті розділу XIX КК України, другу – або загальновійськову, закріплену у військових статутах чи відповідних законах, що мають загальний характер (закони України «Про військовий обов'язок та військову службу», «Про Службу безпеки України» тощо), або спеціальну, яка передбачена в

підзаконних актах (Положення про повітряні перевезення авіацією Збройних Сил України), та регулює окремі, спеціальні відносини військової служби (наприклад, порядок проведення польотів та правил експлуатації літальних апаратів). Специфіка військової служби як виду державної служби особливого характеру поряд з іншим виражається в тому, що всі її компоненти мають чітку правову регламентацію в спеціальних нормативно-правових актах. Кримінально-правова норма-заборона військових злочинів є системою, що включає в себе як власні кримінально-правові приписи, так і нормативні приписи інших галузей права.

Таку протиправність у науці кримінального права поділяють на «пряму» та «змішану» [9, с. 115–125]: у разі «прямої протиправності» кримінально-правова норма міститься безпосередньо в кримінальному законі, утворюючи його зміст, а в разі «змішаної протиправності» – як у кримінальному законі, так і в інших (некримінальних) законах чи підзаконних нормативних актах. Цей підхід з деякими уточненнями підтримали багато науковців. Зокрема, М.І. Панов вважає, що протиправність слід поділяти не на «пряму» та «змішану», а на «загальну» та «спеціальну» [10, с. 62–76]. «Загальна», або «пряма протиправність», наявна в тих випадках, коли суспільно небезпечне діяння порушує лише заборону (припис) кримінально-правової норми, але порушень норм інших галузей права немає або вони несуттєві. За «спеціальної протиправності», навпаки, порушення норм інших галузей права, в нашому випадку військового та адміністративного, є необхідною умовою кримінальної відповідальності. Тому специфіка протиправності військових злочинів виявляється саме в спеціальній протиправності: лише порушення відповідних правил поведінки у військовому середовищі, які закріплені в законах та підзаконних актах і регулюють окремі сфери військової діяльності, поряд з обов'язковими ознаками складу військового злочину, може бути підставою для притягнення до кримінальної відповідальності за злочини проти порядку проходження військової служби.

Внаслідок того, що всі військові злочини мають спеціальну протиправність та досяга-

ють на різноманітні аспекти (сторони) порядку військової служби, які закріплені в спеціальному законодавстві, диспозиції кримінально-правових норм, встановлених у розділі XIX КК України, мають бланкетний характер. Особливістю бланкетних норм є те, що зміст та обсяг цих складів злочинів визначається як кримінально-правовою нормою, так і нормами чи елементами норм інших галузей права. Причому останні не розширюють і не збільшують обсяг, зміст і межі складу злочину – вони лише уточнюють та конкретизують відповідні ознаки складу злочину, які викладені в законі, як правило, загальним чином.

Норми військових злочинів насправді не встановлюють повного змісту кримінально-правової заборони (диспозиція не окреслює ознаки складу злочину або окреслює не всі його ознаки), її зміст визначається не лише законом про кримінальну відповідальність, а й нормами воєнного та адміністративного законодавства. Тобто зміст бланкетних ознак конкретного військового злочину залежить від іншої, у більшості випадків від підзаконної норми, що належить до іншої галузі права. Сама назва розділу XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби» дає можливість стверджувати, що всі норми, закріплені в цьому розділі, мають бланкетний характер.

Порядок – це правила, згідно з якими здійснюється що-небудь, існуючий устрій, режим. Специфічні прийоми нормотворчої техніки, яку використовував законодавець, формулюючи в законі про кримінальну відповідальність норми, що стосуються військових злочинів, дає можливість виділити два види бланкетних диспозицій – пряму (явну) та непряму (неявну) [11, с. 49].

Прямою бланкетною диспозицією є диспозиція, в якій безпосередньо міститься вказівка на порушення відповідного порядку проходження (несення) військової служби. Статті з такою диспозицією становлять більшість у розділі XIX КК України: порушення правил поведінки зі зброєю, а також з речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення; порушення правил польотів або підготовки до них; порушення правил несення прикордонної служби; не-

дбале ставлення до військової служби тощо. У статтях кримінального закону з непрямою бланкетною диспозицією немає прямої вказівки на порушення певних правових норм, закріплених у нормативно-правових актах тієї чи іншої галузі права або законодавстві, але в них вказуються такі ознаки складу злочину, які визначаються не тільки в диспозиції кримінального закону, а й відповідно до інших нормативно-правових актів. Цими ознаками є: начальник; військова частина; місце служби; зброя; бойові припаси; вибухові або інші бойові речовини; засоби пересування; військова та спеціальна техніка; військове майно; предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення; радіоактивні матеріали; відомості військового характеру, що становлять державну таємницю; документи чи предмети, які містять відомості військового характеру, що становлять державну таємницю; засоби ведення війни; військовий корабель; військовополонений; особливий період; воєнний стан; бойова обстановка.

На наш погляд, бланкетність як ознаку диспозицій військових злочинів слід розглядати у двох площинах: в широкому розумінні – тобто всі військові злочини порушують відповідні правила (порядок) проходження військової служби, а отже, будь-яка норма, що передбачена в розділі XIX КК України, повинна розглядатись під кутом порушення приписів, на яких ґрунтується військова служба, та у вузькому розумінні, коли для правильної кваліфікації військового злочину необхідно чітко встановити, який саме «пункт» відповідних правил (спеціальних приписів) порушив військовослужбовець, що, в свою чергу, є константою в побудові об'єктивної сторони складу військового злочину. Саме бланкетність диспозицій військових злочинів у вузькому розумінні означає наявність нормативних актів інших галузей права, приписи яких беруть участь у формулюванні змісту кримінально-правової заборони.

Аналіз заборон, передбачених у розділі XIX Особливої частини КК України, дає можливість стверджувати, що передусім бланкетність диспозицій військових злочинів проявляється як при встановленні ознак об'єктивної сторони цих злочинів – предмета, місця, часу,

обстановки, знарядь, засобів, способу вчинення злочинного діяння та його наслідків, так і при встановленні спеціального суб'єкта військових злочинів.

Діяльність Воєнної організації України чітко врегульована. Однак для кваліфікації злочину потрібен системний аналіз правил поведінки військовослужбовця, який перебуває поза межами правового регулювання кримінального закону, і це обумовлює певні труднощі. Тому при встановленні ознак складу злочину, передбаченого тією чи іншою статтею розділу XIX КК України, обов'язкового застосування потребують також і відповідні норми інших нормативно-правових актів, які регулюють порядок несення або проходження військової служби та були порушені під час вчинення військового злочину. Застосування кримінально-правових норм, закріплених у розділі XIX КК України, передбачає дотримання відповідних вимог, які істотно ускладнюють процеси кваліфікації військових злочинів. По-перше, необхідно визначитись, норми якого нормативно-правового (некримінального) акта були порушені військовослужбовцем при вчиненні військового злочину. По-друге, переконавшись, що цей нормативно-правовий акт був чинним під час вчинення суспільно-небезпечного діяння. По-третє, встановити зміст порушення відповідних правил (порядку) проходження (несення) військової служби. Нарешті, по-четверте, встановити конкретну статтю, пункт чи іншу структурну одиницю нормативно-правового акта, що дає можливість ідентифікувати відповідне порушення. Недотримання такої послідовності у кваліфікації військових злочинів може призвести до порушення принципу законності відповідними правоохоронними органами.

У наукових джерелах існує думка, що при застосуванні кримінально-правових норм з бланкетною диспозицією немінучі два етапи кваліфікації: проміжна оцінка на базі додаткових підстав та остаточна оцінка на базі юридичної норми, яка передбачає юридичні наслідки та кладеться в основу рішення справи [12, с. 90–94].

З огляду на викладене можемо зробити такі висновки. По-перше, всі військові злочи-

ни характеризуються так званою спеціальною суспільною небезпечністю та спеціальною протиправністю. По-друге, специфіка суспільної небезпечності військових злочинів обумовлена шкодою, яку вона спричиняє нормальній діяльності Военної організації України, та опосередковано загрозою военній безпеці

України через порушення правил проходження (несення) військової служби. По-третє, протиправність військових злочинів має комплексний характер, її зміст визначається не лише законом про кримінальну відповідальність, а й нормами військового та адміністративного законодавства.

Список використаних джерел:

1. *Марцев А.И.* Диалектика и вопросы теории уголовного права / А.И. Марцев. – Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1990.
2. *Ляпунов Ю.И.* Общественная опасность деяния как универсальная категория уголовного права: учеб. пособ. / Ю.И. Ляпунов. – М.: ВЮЗШ МВД СССР, 1989.
3. *Овчаренко В.А.* Механизм государственного управления национальной безопасностью: дисс. ... д-ра наук по гос. управлению: 25.00.02 / Овчаренко Вячеслав Андреевич. – Донецк, 2012.
4. *Пастернак-Таранушенко Г.А.* Безпека: система, підсистема, оцінки, нова зброя / Г.А. Пастернак-Таранушенко // Економіка України. – 2000. – № 12.
5. *Сокурченко В.В.* Сфера оборони України: адміністративно-правове регулювання [Текст]: моногр. / В.В. Сокурченко. – Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 544 с.
6. *Селіванов В.М.* Національна безпека – гарант існування незалежної України / В.М. Селіванов // Військо України. – 1993. – № 7.
7. *Шкідченко В.П.* Военна безпека як категорія воєнної науки та складова національної безпеки України / В.П. Шкідченко, В.Д. Кохно // Наука і оборона. – 2000. – № 2.
8. *Зателепин О.К.* Уголовно-правовая охрана военной безопасности Российской Федерации: дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Зателепин Олег Кимович. – М., 2013. – 540 с.
9. *Кудрявцев В.Н.* Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. – М., 1960. – 224 с.
10. *Панов М.* Кримінальна протиправність як ознака злочину / М. Панов // Право України. – 2011. – № 9. – С. 62–76.
11. *Панов М.І.* Кваліфікація злочинів при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність / М.І. Панов, Н.Д. Квасневська // Право України. – 2010. – № 9.
12. *Стоякин М.Г.* Дополнительные основания юридической квалификации правонарушений / М.Г. Стоякин // Известия вузов. Правоведение. – 1993. – № 1.

Сергій ХАРИТОНОВ

ВИЗНАЧЕННЯ ОКРЕМИХ ОЗНАК ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ

Проаналізовано ключові ознаки військових злочинів – суспільну небезпечність та протиправність. Зроблено висновок, що військові злочини заподіюють шкоду нормальній діяльності Военної організації держави, впливаючи на її боездатність, та военній безпеці України. Стверджується, що всі норми військових злочинів мають бланкетний характер. Визначено специфіку військової протиправності та компоненти боездатності Военної організації держави.

Ключові слова: військовослужбовець; суспільна небезпечність; протиправність; боездатність; Военна організація держави.